

Turkish Studies

Language and Literature

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 1805-1826

DOI: 10.29228/TurkishStudies.40306

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 12.11.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 30.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (27.12.2019)-Referee 2 (29.12.2019)

This article was checked by intihal.net.

GÜMÜŞHANE İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARINDA HAYVAN ADLARIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

*Serdar BULUT**

Öz

Diyalektoloji çalışmaları, son yıllarda yapılan birbirinden kıymetli çalışmalarla kendini geliştirmeye devam etmektedir. Ağızlar, dilin sadece telaffuz noktasında farklılıklar gösteren küçük kollarıdır. Bu küçük kolları belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Özellikle etimolojik köken, coğrafya, yaşayış biçimi gibi faktörleri bu belirleyiciler arasına ekleyebiliriz.

1940 yılından önce yabancı araştırmacıların çalışmalar yaptığı Türkiye Türkçesi ağızları, 1940 yılından sonra yerli araştırmacılarla belli bir noktaya gelmiştir. Son yıllarda il ve ilçe düzeyinde yapılan ağız derleme çalışmaları, ağızlar içinde yaşayan farklı terimlerle ilgili çalışmaların yapılmasına da fırsat vermiştir. Özellikle hayvan ve bitki adlandırmalarıyla ilgili yapılan çalışmalar hem ağız bilimine hem bitki bilimine hem de hayvan bilimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Çalışmamızda Anadolu'nun önemli Türkmen yurdu merkezlerinden birisi olan Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında yer alan hayvan adlandırmalarıyla ilgili söz varlığı üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda yazılı kaynaklardan tespit edilen hayvanlarla ilgili adlandırmalara ek olarak yöreden derlemeler yapılarak elde edilen hayvanlarla ilgili adlandırmalar ele alınacaktır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında tespit edilen hayvanlarla ilgili adlandırmalar kendi içinde, hayvanlara ait eşyalar, hayvan yemleri, hayvan yavruları, evcil hayvanlar, yabanıl hayvanlar ve hayvanların kendilerine ait adlandırmalar şekillerinde alt dallara ayrılarak ele alınacaktır. Bu çalışmamız, Derleme Sözlüğü başta olmak üzere Gümüşhane ağızını ilgilendiren çalışmaların taranmasıyla ve kaynak kişilerden derlemeler

* Doç. Dr. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, E-posta: serdar.bulut@alanya.edu.tr

yapılmasıyla oluşturulmuştur. Çalışmamız, Derleme Sözlüğü'ne ve hayvan adları çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağzları, Gümüşhane, Gümüşhane İli ve Yöresi Ağzları, Hayvan Adlandırmaları, Adbilim.

THE VOCABULARY RELATED TO ANIMAL NOMENCLATURE IN THE DIALECTS OF GÜMÜŞHANE PROVINCE AND REGION

ABSTRACT

Dialectology studies continue to improve itself with the valuable researches conducted in recent years. Dialects are small branches of the language that differ only in the point of pronunciation. There are many factors that determine these small branches. In particular, the factors can be the etymological origin, geography and way of living among these determinants.

The Turkish dialects, studied by foreign researchers before 1940, has come to a certain point with local researchers. In recent years, dialect compilation studies carried out at provincial and regional level have also given the opportunity to carry out studies on different terms living in dialects. In particular, studies on animal and plant nomenclature make significant contributions to both dialectology and botany.

In this study, we will focus on vocabulary related animal nomenclature in the dialects of Gümüşhane province and region, which is one of the important Turkmen dormitory centers in Anatolia. In our study, in addition to the animal nomenclature identified from the written sources, the animal nomenclature obtained by making compilations from the region will be discussed. animal nomenclature identified in the dialects of Gümüşhane province and region will be handled in sub-branches in the form of belongings of animals, animal feeds, animal offspring, domestic and wild animals. This study was created by scanning the studies related to the dialects of Gümüşhane, especially the Derleme Sözlüğü, and compiling from the real persons. Our study will make significant contributions to the Derleme Sözlüğü and studies on the animal nomenclature.

STRUCTURED ABSTRACT

Dialectology studies continue to improve itself with the valuable researches conducted in recent years. Dialects are small branches of the language that differ only in the point of pronunciation. There are many factors that determine these small branches. In particular, the factors can be the etymological origin, geography and way of living among these determinants.

Dialects are an important source for philology studies. One should consult the dialects to determine the purity of the word and to put forward the phonetic and morphological features of the language. Besides, they are the source of information in order to access the

history and culture of a nation. Because language contains traces of the culture and history of the speaker. In this respect, the dialects are not only a study area for philology but also for Turkology.

According to the study of Leyla Karahan's Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, the dialects of Gümüşhane province and region is a part of "Dialects of the Eastern Group". The dialects of Gümüşhane province and region are in the form of a transition region showing the Northeast Group dialect characteristics due to the geographical location of the city. Gümüşhane and Torul, make adjacent the other centers of the group Ardahan, Olur, Oltu, Tortum and Ispir together with the Eastern Group Dialects and the Northeast Group dialects. Therefore, it can be said that the dialects of Gümüşhane province and region serve as a bridge showing the characteristics of the two dialect groups.

The dialects of Gümüşhane province and its region is an important transition district reflecting the linguistic characteristics of Oguz Turkmen tribes. There are many old Turkish words in this transition district. These old Turkish words can be found in the study of Türker Barış Bulduk (Bulduk, 2019). Other studies related to the dialects of the region have been conducted and they form the basis of our study on animal nomenclature. The study was conducted through a literature review from the studies listed below. In addition to this resource list, local compilations from the region were also made.

The studies conducted related to the dialects of Gümüşhane province and region:

1. Özcan Göçer, (1972). *Gümüşhane Ağzı*, Ankara: A.Ü. DTCF Türk Dili mezuniyet tezi.
2. Sabri Özcan San, (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
3. Turgut Acar, (1992). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi doçentlik tezi.
4. Murat Akçam, (1999). *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları/GÜMÜŞHANE*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
5. Talat Ülker vd., (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü*, (6 cilt), Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık
6. Eren Ünlü, (2015). *Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları (GİRİŞ-İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Danışman: Doç. Dr. Serdar Yavuz), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. A. Mevhibe Coşar, (2016). Gümüşhane Ağzından Derlenmiş Deyimler Üzerine, *Mavi Atlas*, 6, s.1-17.
8. Serdar Bulut, (2018). *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
9. Serdar Bulut, (2018). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkıları, *Karam-Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/57, Bahar, s. 171-190.
10. Bulduk, Türker Barış (2019). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler, *Mavi Atlas*, 7(1)/2019: 52-67.

11. Samet Cantürk, (?). *Gümüşhane ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Giresun (Devam ediyor).

The main theme of this study is animal nomenclature. As the animals are very important for Turkish culture, there are various vocabulary for animal nomenclature. The animals have such an important place in the Turkish culture that the Turks even identified their calendars with their animal names; set and determined their time taking into account the characteristics of the animals. From the earliest times, Turkish society recognized many domestic and wild animal species as a requirement of their lifestyles, livelihoods, geographies, belief systems or religions adopted; benefited from these animals or their products; they have attributed them special meanings.

Names are attributed to the animals according to the following criteria:

- “1- Nomenclature according to color;
- 2- Nomenclature according to biological structure (Deficiencies in creation or according to body structure);
- 3- Nomenclature according to habit and motility;
- 4- Nomenclature according to owner;
- 5- Nomenclature according to age;
- 6- Nomenclature according to strain and gender;
- 7- Nomenclature according to area of usage

Names could be given except these criteria. In Turkish especially, very different properties in Turkish dialects are considered while naming. There are other thematic nomenclatures in Turkish dialects and some research have conducted.

In the examination section of the study, the data obtained from articles, books, thesis, etc. prepared on the dialects of the region by compilation method. At this point, Derleme Sözlük which was prepared on Turkish dialects are also screened. In general terms, all names related to animals used in the dialects of Gümüşhane province and region are included in this study. First of all, domestic and wild animals are handled separately and all naming of these animals will be given by dividing them. In our study, all existing assets will be given in detail including the names given to the offspring, the names given to the animal goods, the names given to the animal foods, the exclamations used to address the animals, the names of animal-related actions, the names given to animal faeces, names given to animal diseases, names given to animal organs, especially in the dialect of Gümüşhane province.

In the conclusion part of this study, 245 vocabulary were determined in the dialects of Gümüşhane province and region. The distribution of this vocabulary according to sub-subjects is as follows:

Names of Domestic Animals: Names Given to Domestic Cubs 20, Names Given to Domestic Animals in General 19, Names given to

Domestic Animals According to their Features 44, in Total 83 vocabulary

Names of Wild Animals: Names given to wild animal offspring 5, Names given to wild animals in general 40 and Names according to characteristics of wild animals 2 , in Total 47 vocabulary.

Names given to Animal Belongings: 41 vocabulary.

Names given to Animal Food and Beverages (Feeds): 6 vocabulary.

Names of Animal Feces and Fertilizers: 9 vocabulary.

Exclamations and Names Used in Calling out to Animals: 8 vowels.

Animal Actions: 30 vocabulary.

Names given to animal products: 3 vocabulary.

Names Related to Animal Matings: 3 vocabulary.

Names of Animal Diseases and dead Bodies: 2 vocabulary.

Including vocabulary related to animal nomenclature of the dialect of Gümüşhane province and region in Türkçe Sözlük, will enrich the dictionary and prevent forgetting the vocabulary.

Keywords: Dialects of Turkish, Gümüşhane, Gümüşhane Province and Region, Animal Nomenclature, Onomatology.

Giriş

Ağızlar dil çalışmalarına kaynaklık eden önemli hazinelerdir. Türkçe Sözlük'te "Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili" olarak tanımlanan ağız kavramı Ahmet Buran'ın Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü'nde ise "Bir dil alanı içinde yer alan farklı konuşma biçimlerinden her biri." şeklinde tarif edilmiştir. Her dilin konuşulduğu coğrafya içerisinde yöresel olarak küçük söyleyiş farklılıkları gösteren alt kolları vardır. Bu kollar bölgeden bölgeye, şehirden şehre, ilçeden ilçeye, köyden köye, mahalleden mahallere ve sokaktan sokağa farklılık göstermektedir. Ağızlar bu sebeple zengin küçük parçalardır.

"Ağızlar şüphesiz ait olduğu dilin zengin birer hazineleridir. Dilin içerisinde o gün olmayan çok kelime ağızlarda varlığını devam ettirebilmektedir (Yavuz ve Telli, 2013: 400)." 1867 yılında Avrupalı doğubilimcilerin başlattığı Türkiye Türkçesi ağızları araştırmaları özellikle 1940'tan sonra yerli araştırmacıların da alana girmesiyle hatırı sayılır bir biçimde artmıştır" (Erdem ve Bölük, 2011: 408). "Ancak hâlâ birçok bölgedeki ağızlar çalışılmamış ve derlenmeyi beklemektedir. Derlenen yerlerde de elde edilen malzeme derlenen kayıtlarla sınırlı kalmış, ağızların zengin malzemesinden kayıt altına alınamayan birçok veri araştırmacılar tarafından tespit edilmeyi beklemektedir" (Erdem vd., 2009: 2523; Bulut, 2017: 10).

Ağızlar, filoloji çalışmaları için önemli bir kaynak durumundadır. Dilin fonetik ve morfolojik özelliklerinin ortaya konmasında, bütünüyle söz varlığının belirlenmesinde muhakkak ağızlara başvurulması gerekmektedir. Ayrıca ağızlar bir milletin tarihine, kültürüne dair bilgilere ulaşılmasında kaynak durumundadır. Çünkü dil, konuşurunun kültürüne, tarihine ait izleri barındırmaktadır. Bu bakımdan ağızlar aslında sadece filoloji için değil bütünüyle Türkoloji için bir çalışma alanıdır (Telli ve Bulduk, 2019: 99).

Türkiye Türkçesi ağızları, Türkçenin söz varlıklarının tespiti bakımından oldukça önemlidir. Ağızlarda dilimize ait keşfedilmemiş birçok kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin tespit edilmesi Türkçenin söz varlığına önemli katkı sağlayacaktır (Telli, 2017: 135).

Oğuz-Türkmen boyları ile bunlara bağlı oymak ve aşiretlerin daha o zamandan mevcut birtakım ağız farklılıklarının bulunması ve yurt edindikleri bölgelerde de farklı Oğuz-Türkmen boyları ile etkileşim kurmaları Anadolu ve Rumeli coğrafyasında birbirinden ses, şekil ve söz varlığı açısından farklı birçok ağız bölgesinin oluşmasına neden olmuştur (Bulduk, 2019: 53). Gümüşhane ili ve yöresi ağızları da bunlardan birisidir.

Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları

Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması (Karahan, 1996) isimli çalışmasına göre; “*Doğu Grubu Ağızları*” içerisinde yer almaktadır.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, kendi içinde dört alt gruba ayrılan Doğu Grubu Ağızları içerisinde Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum merkez, Aşkale, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan merkez, Tercan, Çayırılı, Kemah, Refahiye ağızları ile birlikte yer almaktadır (Karahan, 1996: 96).

Sınıflandırmaya göre Doğu Grubu Ağızları içinde yer alan Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, şehrin coğrafi konumu hasebiyle Kuzeydoğu Grubu ağız özelliklerini de gösteren bir geçiş bölgesi hüviyetindedir.

Gümüşhane ve Torul, grubun diğer merkezleri Ardahan, Olur, Oltu, Tortum ve İspir ile beraber Doğu Grubu Ağızları ile Kuzeydoğu Grubu ağızlarını birbirine komşu etmektedirler. Bu sebeple Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarının iki ağız grubunun özelliklerini de gösteren bir köprü görevi gördüğü söylenebilir.

Karahan, 2. alt gruba değerlendirirken Torul (Gümüşhane) ağzının birçok bakımdan grubun genel özelliklerinden ayrıldığına işaret etmektedir.

Gümüşhane ağızlarını da içinde gösterdiği 2. derece alt grupların belirleyici özelliklerini “arka damak ünsüzleri yanında meydana gelen kalınlık-incelik uyumsuzluğu” (Karahan, 1996: 80) “ünlü yuvarlaklaşmanın sebep olduğu düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu” (Karahan, 1996: 81), “hece ve kelime sonunda k > h değişmesi”, “zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme eklerindeki ses değişimleri” ve “şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri” olarak saymaktadır (Karahan, 1996; Coşar, 2016: 3).

Gülensoy ve Alkaya (Gülensoy ve Alkaya, 2011)'nin bibliyografya çalışmasına ve elde edilen yeni kaynaklara göre Gümüşhane ağızıyla ilgili aşağıdaki akademik çalışmalar yapılmıştır:

1. Özcan Göçer, (1972). *Gümüşhane Ağızı*, Ankara: A.Ü. DTCF Türk Dili mezuniyet tezi.
2. Sabri Özcan San, (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
3. Turgut Acar, (1992). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi doçentlik tezi.
4. Murat Akçam, (1999). *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları/GÜMÜŞHANE*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
5. Talat Ülker vd., (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü*, (6 cilt), Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık

6. Eren Ünlü, (2015). *Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağzları (GİRİŞ-İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Danışman: Doç. Dr. Serdar Yavuz), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. A. Mevhibe Coşar, (2016). Gümüşhane Ağzından Derlenmiş Deyimler Üzerine, *Mavi Atlas*, 6, s.1-17.

8. Serdar Bulut, (2018). *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağzları Söz Varlığı*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

9. Serdar Bulut, (2018). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar, *Karam-Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/57, Bahar, s. 171-190.

10. Bulduk, Türker Barış (2019). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağzları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler, *Mavi Atlas*, 7(1)/2019: 52-67.

11. Samet Cantürk, (?). *Gümüşhane ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Giresun (Devam ediyor).

Adbilim ve Hayvan Adları

Adbilim; özel alanlarla ilgili sözcüklerin kaynaklarını ve biçim özelliklerini, kişi ve yer adlarının kökenlerini, yayılmalarını, anlamlarını, kavram ilişkilerini, biçim ve anlatım özelliklerini incelemektedir. “Bir dilin söz varlığı içinde özel ad durumundaki öğeler üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi, tarihî gelişim ve çeşitli dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim dalı olan ad biliminin (Özyetgin, 2001: 22)” inceleme alanlarından birini de hayvan adları oluşturmaktadır. Son yıllarda Türkiye Türkçesi ağzlarında ve Tarihi Türk Lehçelerinde hayvan adlarıyla ilgili çalışmaların sayısı artmaktadır. Çünkü Türkler için etinden, sütünden, tereyağından, kaymağından, peynirinden, kımızından, yumurtasından ve yük taşımaktan faydalandıkları hayvanların önemi çok büyüktür. Türkler bu sebeple özellikle evcil hayvanların her türüne farklı farklı adlar vermişlerdir. Hayvanlar geçmişten günümüze Türk kültürünün vazgeçilmezidir.

Genel olarak bakıldığında savaşçı ve avcı toplumlarda önemli yere sahip olan hayvanlar, aynı oranda Türkler için de önem arz eder. Av merasimini savaşa hazırlık olarak gören Türkler, avcılığı önemsemişler ve hayatlarını da bu yönde şekillendirmişlerdir. Türkler için kutsal sayılan pek çok hayvan, Türk kültür tarihi açısından da önemli olmuş ve bu hayvanlar Türklerin ecdatları olarak kabul edilmişlerdir (Tokyürek, 2013: 223). Roux, eski Türkler hayvanın insanla aynı kandan, aynı kemikten olduğunu ve aynı ruhu taşıdığını belirtmekle birlikte Türklerin hayvana değil, ataya taptıklarını söyler (2005: 90). Böylece Türkler, pek çok hayvanı ata ruhu olarak görmüşlerdir (Tokyürek, 2013: 223) ve o hayvanlar gibi yaşamaya çalışmışlardır. Hatta bazı hayvanları taklit eden Türkler, bazı hayvanların adlarını da kişi adı olarak kullanmışlardır. Çünkü hayvanlar insanların vazgeçilmezleridir.

Tarih boyunca hayvanlar insan hayatında çok önemli bir yer tutmuştur. İnsanların kullandığı dile dikkat edildiğinde birçok tekerleme, atasözü, bilmece, masal gibi türlerde hep hayvanlardan yararlandığı görülmektedir. Eski Türk kişi adlarında daha çok bars, arslan, toğrul, buğa (buka), böri, tay, teke, buğra, doğan gibi hayvan isimleri kullanılmaktadır. Kişi adlarında bu hayvan isimlerinin kullanılması onların kutsal sayılmasından olabilir (Amanoğlu, 1999: 64; Gül, 2015: 3).

Hayvanlar, Türk kültüründe o kadar önemli yer tutmuştur ki, Türkler takvimlerini bile hayvan isimleri ile tespit etmişler ve hayvanların özelliklerini dikkate alarak zamanlarını ayarlamışlar ve belirlemişlerdir (Nur, 1981: 227-242; Akt. Karakuş, 1997: 1145).

Türk toplumu, en eski dönemlerden itibaren yaşam tarzlarının, geçim kaynaklarının, yerleştiği coğrafyaların, benimsediği inanç sistemlerinin ya da dinlerin bir gereği olarak evcil ve yabani pek çok hayvan türünü tanımış; bu hayvanların kendisinden ya da ürünlerinden yararlanmış; bunlara özel anlamlar yüklemiştir. Örneğin Hunların binicilikle birlikte kımız içmek, etlerini tüketmek, derilerini giysi ve takı olarak kullanmak amacıyla at sürüleri beslediği; savaşlarda “bir askeri teknik olarak” hakanın farklı cephelerdeki askerleri ayırt etmesi ve yönlendirebilmesi için farklı renklere sahip atlardan yararlandığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda Köktürkler, “kuzu, koyun, koç, keçi, erkek, oğlak, at, deve, tavuk” gibi hayvanları beslemiş; bunlardan “yağ, peynir, kaymak, kımız, et, deri ve yün” elde etmiş; hayvan yünlerini, dokumacılıkta kullanmıştır. Uygur soylularının ve boylarının da “ayrı renkte ve özel cins atlar” yetiştirdiği, Uygurların bu atların “renk ve cinslerini büyük bir düzen içinde” ayırdığı ayrıca “eti çok lezzetli” koyunlara sahip olduğu kaydedilmektedir (Vural 2011, 29, 30, 116, 165; Akt. Ergene, 2014: 181).

Türkler açısından bu derece önemli olan hayvanlarla ilgili adlandırmalar yapılırken çoğunlukla aşağıdaki ölçütlere göre adlandırmalar yapılmıştır.

“1- Rengine göre adlandırma;

2- Biyolojik yapısına göre adlandırma (Yaradılışındaki eksiklikler veya vücut yapısına göre);

3- Huyu ve hareket kabiliyetine göre adlandırma;

4- Sahibine göre adlandırma;

5- Yaşına göre adlandırma;

6- Cinsine ve cinsiyetine göre adlandırma;

7- Kullanış alanlarına göre adlandırma (Nur, 1981: 1145).”

Bu ölçütlerin dışında da adlandırmalar yapılmıştır. Özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarında çok farklı özelliklere göre Türkçe hayvan adlandırmaları yapılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında hayvan adlarının dışında başka tematik adlandırmalar da mevcuttur ve bugüne kadar bu adlandırmalarla ilgili çalışmalar da yapılmıştır.

Zeki Kaymaz Türkiye Türkçesi ağızlarında renk bildiren kelimelerin kullanımı üzerine; Şerif Ali Bozkaplan ağızlardaki güzel adlandırmalar üzerine çalışmışlardır. Yine, Serdar Yavuz Türkiye Türkçesi ağızlarındaki akrabalık adları ile ilgili; Berker Kurt ağızlardaki organ adları ile ilgili, Oğuz Ergene ağızlardaki hayvan adları ile ilgili çalışmışlar yapmışlardır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söz varlığı üzerine hazırlanmış lisansüstü tezler de bulunmaktadır. M. Fatih Alkayış ağızlardaki bitki adları üzerine doktora tezi; Meliha Kekilli ağızlardaki yemek adları üzerine ve Cemal Okçu ise ağızlardaki tarım sözcükleri üzerine yüksek lisans tezleri hazırlamışlardır (Bulduk, 2019: 398).

Söz varlığının değişik kesitleri, kültürün farklı yönlerini tanıtıcı niteliktedir. Söz varlığındaki kimi kelimeler, incelenen dilin konuşurlarını birçok bakımdan tanıtabilecek nitelikte olabilir. Örneğin bitki ve hayvan adlarından yola çıkılarak bir kültürdeki bitki varlığı ve hayvan varlığı üzerine bilgi edinmek mümkündür. Bu türden adlar, yaşanan coğrafyanın izlerini taşıdığı gibi daha önceki dönemlerdeki coğrafyaların izlerini de taşıyabilir. Aynı bilgiler yaşam biçimleri bakımından da bilgi verici olabilir (Abik, 2009: 1; Tekin ve Cantürk, 2019: 27). Mevcut çalışmamız da bu manada ağızlarda yer alan hayvan adlarının nasıl oluşup kullanıldığıyla alakalı bilgiler verebilecektir.

İnceleme

Çalışmamızda elde edilen veriler, bölge ağızları üzerine hazırlanan makale, kitap, tez vb. çalışmalardan yapılan derleme yöntemiyle elde edilmiştir. Bu noktada Türkiye Türkçesi ağızları üzerine hazırlanan Derleme Sözlüğü de taranmıştır. Genel manada Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında kullanılan hayvanlarla ilgili tüm adlandırmalar bu çalışmaya dahil edilmiştir. Öncelikle evcil ve yabani hayvanlar ayrı ayrı ele alınmış ve bu hayvanlara ait tüm adlandırmalar kendi içinde bölümlenerek verilecektir. Çalışmamızda hayvan yavrularına verilen adlar, hayvan eşyalarına verilen adlar, hayvan yiyeceklerine verilen adlar, hayvanlara seslenirken kullanılan ünlemler, hayvanlarla ilgili eylemlerin adları, hayvan dışkılarına verilen adlar, hayvan hastalıklarına verilen adlar, hayvan organlarına verilen adlar başta olmak üzere hayvanlara ait Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında mevcut olan tüm söz varlığı ayrıntılı şekilde verilecektir.

1. Evcil Hayvan Adları

Evcil hayvanlar Gümüşhane başta olmak üzere tüm Türkiye’de en çok adlandırma yapılan türdür. Çünkü hayvancılıkla geçinen konargöçer Türk halkı her zaman yanında olan ve her türlü özelliğinden faydalandığı evcil hayvanların her türlü özelliklerini dikkate alarak adlandırma yapmıştır. Bu bölümde evcil hayvan yavrularına verilen adlar, genel olarak hayvan adları ve evcil hayvanların özelliklerine göre verilen adlandırmalar mevcuttur.

1.1. Evcil Hayvan Yavrularına Verilen Adlar

- bıçık:** Buzağı (GHK-6: 391)
buli: Cıvcıv (GHK-6: 393)
cağa: Manda yavrusu (GHK-6: 394)
concen: Tavşan yavrusu (GHK-6: 398)
çebiç: Oğlak (GHK-6: 401)
fortik: Eşeğin küçük yavrusu (GİVYADSK: 177)
göçen: Tavşan yavrusu (GHK-6: 432)
gıles: Yeni doğmuş buzağı (GİVYADSK: 178)
enük: Kedi, köpek yavrusu (GHK-6: 414)
gedek: Manda yavrusu (GHK-6:)
gıle: Dana (DS/III: 2041)
gili: Buzağı (DS/III: 2077)
emlik: Küçük yavru kuzu (GHK-6: 414)
gudik: Köpek yavrusu (GHK-6: 434)
güveyin: Arının ilk yavruları (GHK-6: 436)
gidik: Keçi yavrusu, oğlak (GHK-6: 426)
kori: At yavrusu, tay (GHK-6: 453)
korit: Keçinin bir yaşındaki dişi yavrusu (GHK-6: 453)
kurik: At, eşek yavrusu (GHK-6: 455)
gulun: At ve eşeğin karnındaki yavru (GHK-6: 434)

1.2. Evcil Hayvanlara Genel Olarak Verilen Adlar

- bozoğlan:** Öküz adı (GHK-6: 393)
camuş: 1. Manda; 2. İki yaşında büyük erkek büyük baş hayvan (GHK-6: 394)
culluğ: Hindi (GHK-6: 398)
çeççe: Koç (GHK-6: 401)
çoço: Eşek (GHK-6: 404)
davar: Keçi, koyun sürüsü (GHK-6: 406)
döl: Kuzu sürüsü (GHK-6: 411)
foruz: Horoz (GHK-6: 418)
godoş: Öküz (GHK-6: 430)
gölük: Eşek (GHK-6: 433)
ince hayvan: Koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar (GHK-6: 445)
kork: Teke (GHK-6: 453)
kömuş: Camız, manda (GHK-6: 454)
mal: Büyükbaş hayvanlar (GGHK-6: 458)
pisik: Kedi (GHK-6: 467)
pisdan: Kedi (GHK-6: 467)
sipsi: Çocuk dilinde kedi (GHK-6: 472)
şişek: 1 (bir) yaşına yeni girmiş dişi koyun (GHK-6: 475)
zağar: Köpek (GHK-6: 487).

1.3. Evcil Hayvanlara Özelliklerine Göre Verilen Adlar

- aynalı:** Alnında beyazı bulunan hayvan (GHK-6: 387)
aygır: İki yaşından büyük olan erkek binek, at (GHK-6: 387)
bilic: 6 (altı) aylık tavuğun erkeği (GHK-6: 391)
boğarsak: Boğa isteyen inek (GHK-6: 392)
buruk: Burulmuş koç, teke, koyun (GHK-6: 393)
celep: Ticari hayvan sürüsü (GHK-6: 395)
ceudek: Hayvan ölüsü (GHK-6: 395) (Yabani hayvan ölüleri için de kullanılır)
dobuç: Kulağı küçük keçi (GHK-6: 410)
düge: Hiç yavru yapmamış genç inek, düve (GHK-6: 411)
döldül: Kulakları kıvrık keçi (GHK-6: 412)
enneme: Doğuracak hayvanların genişlemesi (GHK-6: 414)
ferik: Yumurtlama dönemine girmek üzere olan büyük civciv (GHK-6: 417)

-
- galik:** Boynuzlu koyun (GHK-6: 421)
gamer: Mor koyun (GHK-6: 421)
goldih: Kısa kuyruklu tavuk (GHK-6: 431)
gulk: Kuluçkaya yatmış tavuk, gurk (GHK-6: 434)
guzlağçı: Hamile hayvan (GHK-6: 435)
güdük: Kuyuksuz (hayvan) (GHK-6: 435)
hangel: Tam kısırlandırılmamış hayvan (GHK-6: 438)
hıra: Bakımsız, zayıf koyun (GHK-6: 441)
hırtık: Asi köpek (GHK-6: 442)
kadana: Yük taşımaya yarayan at (GHK-6: 447)
kendirli tayı: Çilli tavuk (GHK-6: 450)
koluk: Boynuzsuz keçi (GHK-6: 452)
kura kelik: Kulaksız, boynuzlu kuzu (GHK-6: 454)
lök: Tüyü az olan deve (GHK-6: 457)
maz: Dört yaşındaki koyun (GHK-6: 459)
mazannı: Beş yaşında koç (GHK-6: 459)
medek: İki yaşından büyük erkek manda (GHK-6: 459)
mışmıl: Eti yenen hayvan (GHK-6: 460)
mışkkn: Nezle olmuş koyun (GHK-6: 460)
moziga: Doğurmadan sağılan inek (GHK-6: 461)
mozik: Bir yaşındaki erkek dana (GHK-6: 461)
ögec: Üç yaşındaki koç (GHK-6: 464)
öğürsek: Çiftleşmeye hazır olan inek (GHK-6: 464)
peşeng: Kervanın en önünde giden çingiraklı, püsküllü, süslü at (GHK-6: 466)
portul: Yumuşak tüylü kedi, köpek, kuzu vb. (GHK-6: 467)
sağın: Sağılan hayvan (GHK-6: 468)
sekül: Ayak bilekleri beyaz olan at (GHK-6: 470)
tembelit: Kervanda, katırcıların özel eşyalarını taşıyan at (GHK-6: 477)
toli: Bir yıllık erkek kuzu (GHK-6: 479)
yapaz: Boynuzları arkaya yatık olan öküz (GHK-6: 484)
zaar: Küçük köpek (GHK-6: 487)
zırık: Erkek eşek (GHK-6: 488)

2. Yabani Hayvanlar

Türk halkı genel anlamda en çok adlandırmayı hayatının her alanında yanında olan evcil hayvanlarla ilgili yapmıştır. Ama bunu yaparken yabani hayvanları göz ardı etmemiştir. Özellikle Anadolu coğrafyasında yaşayan kuşlar, bazı sürüngenler, balıklar, kurbağa, kertenkele, geyik gibi hayvanlarla ilgili adlandırmalar da yapılmıştır. Fakat bu hayvanlarla ilgili yapılan adlandırmalar evcil hayvanlara yapılan adlandırmalara göre çok eksiktir. Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarındaki hayvan adlandırmaları yabani hayvan yavrularına verilen adlar, genel olarak hayvan adları ve yabani hayvanların özelliklerine göre verilen adlandırmalar şeklindedir.

2.1. Yabani Hayvanların Genel Adları

alaca garga: Saksağan (GHK-6: 384)

böğelek: Hayvanları ısırın bir böcek (GHK-6: 393)

cavga: Bir cins kuş (GHK-6: 394)

cibin: Sivrisinek (GHK-6: 397)

çalancı: Kartal (GHK-6: 399)

çembelcik: Saka kuşu (GHK-6: 401)

darı kuş: Baykuş (GHK-6: 406)

derne: Büyükbaş hayvanlarda deri altına yerleşen kurtçuk (GHK-6: 408)

garazağ: Karakarga (GHK-6: 422)

gaskara: Saksağan (GHK-6: 423)

gaşğara: Saksağan (GHK-6: 423)

gıldangıla: Çok ayaklı bir böcek (GHK-6: 427)

girboğ: Kurbağa (GHK-6: 429)

gogles: Salyangoz (GHK-6: 430)

goroş: İneklerin özellikle meme ve kuyruk altı gibi derisinin ince yerlerine yerleşip, onları sokarak zarar veren bir sinek türü (GHK-6: 431)

gokkoroz: Salyangoz (GHK-6: 430)

gökçemen: 1. Çiyan, yeşil renkli kertenkele; 2. Çok ayaklı, sarı renkli, zehirli bir böcek (GHK-6: 432)

göygöçemen: Yeşil kertenkele (GHK-6: 433)

guggi guşi: Guguk kuşu (GHK-6: 434)

gukgi: Bir tür kuş (GHK-6: 434)

hohor: Baykuş (GHK-6: 442)

horçafla (hoşavra): Kertenkele (GHK-6: 443)

kartancı: Kartal (GHK-6: 449)

kepenek: Kelebek (GHK-6: 451)

kırkır: Serçe (GHK-6: 451)

kohle: Salyangoz, sümüklü böcek (GHK-6: 452)

- kohles:** Salyangoz, sümüklü böcek (GHK-6: 452)
koglez: Salyangoz, sümüklü böcek (GHK-6: 452)
koroş: Kan emmeyi seven büyük bir sinek, bügelek (GHK-6: 453)
korsışan: Köstebek (GHK-6: 453)
köstü: Köstebek (GHK-6: 454)
moz: Kan emici bir sinek, büvelek (GHK-6: 461)
pilla böcük: Ateş böceği (GHK-6: 467)
sığın: Geyik (GHK-6: 470)
teyın: Sincap (GHK-6: 478)
tosbağa: Kaplumbağa (GHK-6: 480)
vez: Isırıcı küçük bir böcek (GHK-6: 482)
vızık: Sivrisinek (GHK-6: 482)
yanıza: Yengeç (GHK-6: 483)
zizil: Solucan (GHK-6: 489)

2.2. Yabani Hayvan Yavrularına Verilen Adlar

- balak:** Ayı yavrusu (GİVYADSK: 195)
cücük: Kuş türü hayvanların yavrusu (GHK-6: 398)
palah: Ayı yavrusu (GHK-6: 465)
sirke: Yeni doğmuş bit yavrusu (GHK-6: 472)
yavşah: Bit yavrusu (GHK-6: 484)

2.3. Özelliklerine Göre Yabani Hayvan Adları

- bardo:** Dişi çakal (GHK-6: 388)
hopal: Eti yenen yabani güvercin (GHK-6: 443)

3. Hayvan Eşyalarına Verilen Adlar

Anadolu halkı için hayvanlar çok önemlidir. Özellikle konargöçer kültürde hayvanların eşyaları da çok önemlidir. Bu sebeple Anadolu halkı hayvan eşyalarına da ayrı ayrı adlar vermiştir. Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında hayvan eşyalarına verilen adlar aşağıdadır:

- ağlevi:** Çitle çevrilmiş, açık havada hayvanların toplandığı yer (GHK-6: 383)
ahur: Hayvanların yem yediği tahtadan veya betondan yapılmış derince yer (GHK-6: 384)
ayı gömü: Ayı ini (GHK-6: 387)
baskı: Öküz arabasında tahtaların, kollara çivilenen kısımlarının üzerine çakılan ağaçlar (GHK-6: 389)

- ber (bere):** Ağıl (GHK-6: 390)
- cangıl cungal:** Davar ve kervanlardaki zillerin sesi (GHK-6: 394)
- cıngıl:** Çan (DS)
- cidav:** Atın ayağına vurulan kelepçe (GHK-6: 397)
- çabuk:** Öküz arabası tekerinde göbeğin her iki yanında yer alan bölümler (GHK-6: 399)
- çırmağ:** Hayvan biti için bir ilaç (GHK-6: 403)
- dedeburnu:** Sığırların arka bacaklarının derilerinden yapılan ve burunlarının dikilmesine gerek kalmayan çarık (GHK-6: 407)
- dinek:** Çobanların kullandığı baston, sopa (GHK-6: 409)
- en:** Sağılan hayvanların süt torbası (GHK-6: 414)
- eyrek:** Hayvanların toplandığı yer (GHK-6: 416)
- folluk:** Tavuğun yumurtlama yeri (GHK-6: 418)
- gagart:** 2. Çiftlikte kullanılan zincirlerin bir ucundaki eğri demir parçası (Bu sözcüğün birinci anlamı “gaga”dır ve hayvan organları bölümünde verilmiştir) (DS/II: 1892)
- garam:** Yerli arı kovanı (GHK-6: 422)
- garlangus:** Koyunların kulaklarına yapılan bir işaret (GHK-6: 422)
- gıçıt:** Küçük öküz arabası (GHK-6: 426)
- gırhlık:** Koyunların yününü kesmekte kullanılan makas (GHK-6: 428)
- guvagal:** Harman sürülürken öküzlerin arkasından pisliğini almak için kullanılan kürek ağzı veya teneke parçası (GHK-6: 435)
- halta:** Buzağuların boynuna bağlanan halka şeklinde kalınca ip (GHK-6: 437)
- hamut:** Atın boynuna takılan araç (GHK-6:438)
- humi:** Koyun, keçi zili (GHK-6: 444)
- hurhur:** Atların boynuna takılan zil (GHK-6: 444)
- kirman:** Keçi kılı eğirmeni (GHK-6: 452)
- kol:** Öküz arabasının evinin üzerine oturtulduğu, ileriye doğru karşılıklı uzanan ağaçlar (GHK-6: 452)
- kurum:** Arı kovanı (GHK-6: 455)
- kurun:** 1. Çeşme önüne veya bir su pınarının çıkışına hayvanların su içmesi için yapılan yalak; 2. Arı kovanı (GHK-6: 455)
- ligomoş:** Köpek tasma (GHK-6: 457)
- mazu:** Öküz arabalarında tekerleklerin takıldığı silindirik ağaç (GHK-6: 459)
- meres:** Köpeklerin boyunlarındaki sivri kolları olan demir halka (GHK-6: 460)
- müsürlük:** Hayvanların ahırda yem yedikleri yer (GHK-6: 462)
- palan:** Yük hayvanlarına vurulan süslü kemer (GHK-6: 465)
- pin:** Kümes (GHK-6: 467)

pingel: Tavukların yumurta yapacakları yere bırakılan tek yumurta, fol (GHK-6: 467)

pinlik: Tavuğa yumurta yapması için oluşturulan yer (GHK-6: 467)

tar: 1. Kümeste tavukların tünediği yer; 2. Öküz arabasının uzun tahtası (GHK-6: 476)

temek: Hayvanların barındığı ahırda dışkının dışarıya atılmadan önceki biriktiği yer (GHK-6: 477)

tünek: Kümes hayvanlarının evi (GHK-6: 480)

yalak: Hayvanların su içtiği yer (GHK-6: 483)

zelve: Hayvanların boyunduruklarına yaklaşık on santimetre aralıklarla karşılıklı olarak çakılmış ve aralarına kayışın sarıldığı ağaç çiviler (GHK-6: 487)

4. Hayvan Yiyecek ve İçeceklerine (Yemler) Verilen Adlar

Evcil hayvan yiyecekleri de Anadolu halkı için önemlidir. Özellikle tahıldan yapılan yem ürünlerine farklı farklı adlandırmalar yapılmıştır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında özellikle bitkilerden üretilen yemlerle ilgili mevcut olan adlandırmalar aşağıdadır:

alaf: Hayvanların ot ve samandan oluşan kışlık yemleri (GHK-6: 384)

cecin: Darı samanı (GHK-6: 395)

hül: Besi yemi (GHK-6: 444)

külür: Hayvan yemi olarak kullanılan bezelye (GHK-6: 455)

küşne: Hayvan yemi olarak ekilen bitki (GHK-6: 456)

yunti: Hayvanların içmesi için ısıtılan su (GHK-6: 486)

5. Hayvan Organlarına Verilen Adlar

Anadolu halkı için hayvan organları da insan organları kadar önemlidir. Çünkü evcil hayvanlar Anadolu halkının her şeyidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında insan organlarıyla ilgili adlandırmalar üzerine çalışmalar yapılmıştır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan organlarıyla ilgili yapılan adlandırmalar aşağıdadır:

buzakluk: İnek rahmi (GHK-6: 394)

cırnah: Kedi pençesi, kuş tırnağı (GHK-6: 397)

gagah: Kuşların gagası (GHK-6: 420)

gagart: 1. Gaga (Bu sözcüğün ikinci anlamı “Çiftlikte kullanılan zincirlerin bir ucundaki eğri demir parçası”dır ve hayvan eşyaları bölümünde verilmiştir) (DS/II: 1892; GİYASV: 171)

gağart: bkz. gagart (GİYAS: 171)

garsuk: 1. Atın karın boşluğu; 2. Kasık, karın etleri (GHK-6: 422)

gığart: bkz. gagart (GHK-6: 427)

gürçik: Tavuğun taşıdığı (GHK-6: 435)

kımrı: Koyunların kuyruklarının sivri olan bölümü, ucu (GHK-6: 451)

- kolik:** Gelişmemiş çok kısa sığır boynuzu (GHK-6: 452)
munzur: Köpek ya da domuzun burun kısmı (GHK-6: 461)
pişşik: Hayvanların akciğeri (GHK-6: 467)
pumpul: Kuşların başındaki süslü taç (GHK-6: 468)
sekül: Atların ayak bileklerindeki beyazlık (GHK-6: 470)
tedik: Kedi, kuş pençesi (GHK-6: 477)

6. Hayvan Gübre ve Dışkalarına Verilen Adlar

Hayvan gübreleri özellikle tarım yapan Anadolu halkı için çok önemlidir. Bitkilerin gelişmesi için hayvan gübreleri doğal gübre olarak yıllarca kullanılmış ve hala kullanılmaya devam edilmektedir. Buna ek olarak hayvan dışkıları bazı bölgelerde ısınmada da kullanılmaktadır. Özellikle Bayburt ve Gümüşhane bölgesinde hayvan dışkıları ısınma amaçlı çokça kullanılmaktadır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan gübrelerine ve dışkalarına verilen adlar aşağıdadır:

- ahbun:** Hayvan gübresi (GİVYADSK: 93)
basma: Hayvan gübresinin tezek yapılmak üzere gazel ya da saman serilmiş harmana yayılıp çignenmiş hali (GHK-6:389)
çağaldak: Küçükbaş hayvanların arka tarafında birikip sertleşen dışkı (GHK-6: 399)
fişgi: 1.Dışkı; 2.Hayvan dışkısının kurumuşu (GHK-6: 417)
gıldik: Keçi, koyun, tavşan gibi hayvanların yuvarlak dışkısı (GHK-6: 427)
gılık: Keçi, koyun pisliği (GHK-6: 427)
huşki: Hayvan gübresi (GHK-6: 444)
kerme: Davar gübresi (GHK-6: 450)
mayıs: Cıvık sığır gübresi (GHK-6: 459)

7. Hayvanlara Seslenirken Kullanılan Ünlemler ve Hayvan Seslerine Verilen Adlar

Hayvanları kovalarken veya hayvanları olatmaya götürürken veya hayvanlara yiyecek verileceği zaman Anadolu halkının kullandığı farklı seslenme ünlemleri mevcuttur. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvanlara seslenirken kullanılan ünlemler aşağıdadır:

- dorç:** Yük hayvanlarını durdururken söylenen seslenme (GHK-6: 410)
gıdı gıdı: Keçi çağırma nidası (GHK-6: 426)
gıkgılığı: Horozun ötüşü (GHK-6: 427)
gıgılamak: Tavuğun gıdıklaması (GHK-6: 426)
haylamak: Hayvanları bir araya getirmek için seslenmek (GHK-6: 439)
helhelu: Tavukları, civcivleri kovmak için kullanılan bir ünlem (GHK-6: 440)
kuri kuri: Eşek yavrusunu çağırma ünlemi (GHK-6: 455)
yuha: İnekleri kovalarken kullanılan ünlem.

8. Hayvanlarla İlgili Eylemler

Anadolu halkı için hayvanların her türlü özelliği önemlidir. Bu sebeple hayvanların gerçekleştirmiş oldukları eylemlere de adlar verilmiştir. Genel anlamda eylem adları Türkçe adlardır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvanların gerçekleştirmiş oldukları eylemlere verilen adlar aşağıdadır:

afgurmak: Köpeğin kesik kesik havlaması (GHK-6: 383)

ağnamak: Eşeklerin, atların ve katırların tozlu bir yer buldukları zaman yatıp yuvarlanmaları (GHK-6: 383)

alaflamak: Hayvanları yemlemek (GHK-6: 384)

aşmak: Erkek hayvanın dişiye çıkması (GHK-6: 386)

beğirmek: Keçinin melemesi (GHK-6: 389)

bızdık atmak: Koyunların, keçilerin sıçrayarak koşmaları (GHK-6: 391)

böğürmek: Sığırların bağırması (GHK-6: 393)

burmak: Erkek hayvanları kısırlaştırmak (GHK-6: 393)

cırtlamak: Kümes hayvanlarının pislemesi (GHK-6: 397)

çemkürmek: Köpeğin dişlerini göstererek kesik kesik havlaması (GHK-6: 401)

çevrilmek: Dişi hayvanı erkeğine tutmak (GHK-6: 402)

çiftelemek: Hayvanların arka ayaklarını savurması (GHK-6: 403)

gagalamak: Tavuğun yumurtladıktan sonra gıdaklaması (GKAYA: 489; GİYAS: 170)

gakgılamak: Tavuk ses çıkarmak (DS/III: 1969; GİYAS: 172)

gakgılamak: bkz. **gakgılamak** (DS/III: 1969; GİYAS: 172)

gıcılamak: Saksaganın, karganın ötmesi (GHK-6: 426)

goroşlamak: Goroş adlı sineklerin saldırısıyla ısırılan sığırların kuyruğunu kaldırarak kaçırması (GHK-6: 431)

guzlamak: Hayvanların doğum yapması (GHK-6: 435)

kakmak: 1. Arının, böceğin yılanın, akrebin sokması; 2. Tavuğun, horozun gagalaması (GHK-6: 447)

kapmak: Köpreğin aniden saldırarak ısırması (GHK-6: 449)

kuçuklanmak: Köpeğin kuyruk sallayarak yiyecek istemesi (GHK-6: 454)

kuzlamak: Hayvanlar için doğurmak (GHK-6: 455)

mavulamak: Kedinin miyavlaması (GHK-6: 459)

mozlanmak: Büyükbaş hayvanların moz ısırması sonucu sağa sola koşturmaları (GHK-6: 461)

otarmak: Hayvanları otlatmak (GHK-6: 463)

öğür almak: Hayvanların çiftleşip hamile kalması (GHK-6: 464)

örlemek: Hayvanı bağlamak (GHK-6: 464)

sançmak: Yılan, arı ve başka böceklerin sokması (GHK-6: 469)

soğulmak: Sağılan hayvanların zamansız süttten kesilmesi (GHK-6: 472)

sürülmek: İneğin tosuna tutulması (GHK-6: 473)

taylamak: At, eşek gibi hayvanları yüklemek (GHK-6: 477)

tezmek: (Hayvanlar için)ürküp kaçmak (GHK-6: 478)

yaymağ: Hayvan olatmak (GHK-6: 484)

9. Hayvan Ürünlerine Verilen Adlar

Anadolu halkı için hayvanların her türlü eti, sütü ve yünü önemlidir. Sadece bu ürünlerle geçinen konargöçer insanlar mevcuttur. Bu sebeple hayvanlardan üretilen her türlü nesneye ve yiyeceğe farklı adlandırmalar yapılmıştır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan ürünlerine verilen adlar aşağıdadır:

avuz: 1. Hayvanların doğum sonrası ilk sütü; 2. Yeni doğuran ineğin ikinci sütünün peltesi (GHK-6: 387)

cecim: Keçi kılından yapılan ince sade renkli sergi, örtü (GHK-6: 395)

ginci: Kıl ve yünlerin işe yaramayan döküntüleri (GHK-6: 427)

10. Hayvanların Çiftleşmesiyle İlgili Adlar

Konargöçer Anadolu halkı için hayvanların üremesi çok önemlidir. Çünkü hayvanlar üredikçe ekonomik olarak katkı elde edeceklerdir. Hatta bu üremeye ilgili olarak birçok bölgede küçükbaş hayvanlar için “Koç Katım” şenlikleri yapılmaktadır. Bu sebeple Türkiye Türkçesi ağızlarında hayvanların çiftleşmeleriyle ilgili adlandırmalar mevcuttur. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan çiftleşmesiyle ilgili adlandırmalar aşağıdadır:

baarsak: Büyükbaş hayvanların cinsel istek duyması (GHK-6: 387)

boğarsak: İneklerin boğa istemesi durumu (GHK-6: 393)

öğürsek: İneğin çiftleşmeye hazır olma durumu (GHK-6: 464)

11. Hayvan Hastalıklarına ve Hayvan Ölülerine Verilen Adlar

Anadolu halkı hayvan hastalıklarına farklı farklı adlar verdiği gibi hayvan ölülerine de adlar vermiştir. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan hastalıklarına ve hayvan ölülerine verilen adlar aşağıdadır:

cendek: Hayvan ölüsü (GHK-6: 395)

dabağ: Büyükbaş hayvan hastalığı (GHK-6: 405)

Sonuç

Çalışmamız neticesinde Anadolu'nun önemli Türkmen yurdu merkezlerinden Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan adlandırmalarıyla ilgili önemli miktarda söz varlığı tespiti sağlanmıştır. Gümüşhane'de yaşayan ve Orta Asya kökenli Türkçe kelimelerin birçoğunu kullanmaya hâlâ devam eden Gümüşhane halkı, Türk dili açısından önemli merkezlerden biridir. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında görüldüğü üzere hayvanlarla ilgili önemli miktarda Türkçe

kelimenin yer alması ağız-etnik köken, ağız-coğrafya ve ağız-kültür ilişkisinin bir sonucu olmalıdır.

Çalışmamızda çoğunluğu Türkçe olan 245 adetlik söz varlığının tespit edilmesi hem Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları gem Derleme Sözlüğü hem de adbilim açısından önemli bir kazançtır.

Elde edilen 245 adetlik söz varlığının ilgili olduğu alana göre söz varlığı adedi şu şekildedir:

Evcil Hayvan Adları: Evcil Hayvan Yavrularına Verilen Adlar 20, Evcil Hayvanlara Genel Olarak Verilen Adlar 19 ve Evcil Hayvanlara Özelliklerine Göre Verilen Adlar 44 adet olmak üzere toplamda 83 adetlik söz varlığı.

Yabani Hayvan Adları: Yabani Hayvan Yavrularına Verilen Adlar 5, Yabani Hayvanlara Genel Olarak Verilen Adlar 40 ve Yabani Hayvanlara Özelliklerine Göre Verilen Adlar 2 adet olmak üzere 47 adetlik söz varlığı.

Hayvan Eşyalarının Verilen Adlar: 41 adetlik söz varlığı.

Hayvan Yiyecek ve İçeceklerine (Yemler) Verilen Adlar: 6 adetlik söz varlığı.

Hayvan Organlarına Verilen Adlar: 13 adetlik söz varlığı.

Hayvan Dışkı ve Gübrelerine Verilen Adlar: 9 adetlik söz varlığı.

Hayvanlara Seslenirken Kullanılan Ünlemler ve Hayvan Seslerine Verilen Adlar: 8 adetlik söz varlığı.

Hayvanlarla İlgili Eylemler: 30 adetlik söz varlığı.

Hayvan Ürünlerine Verilen Adlar: 3 adetlik söz varlığı.

Hayvan Çiftleşmeleriyle İlgili Verilen Adlar: 3 adetlik söz varlığı.

Hayvan Hastalıkları ve Ölülerine Verilen Adlar: 2 adetlik söz varlığı.

Sözcükler içinde özellikle halkın haşır neşir olduğu hayvanların yediğinden içtiğine, eşyasından ürününe, yavrusundan büyüğüne kadar ayrı ayrı adlandırmaların yapılması, Gümüşhane ili ve yöresi için önemli bir ekonomik faaliyet olan hayvancılığın, halkın dilini doğrudan etkilediğini gösterir. Sözcükler içinde önemli yeri tutan yabani ve evcil hayvanların kendi adları göstermiştir ki, yörede yaşamı tespit edilen hayvanlara yöre halkı kendi adlandırmasını yapmaktadır. En fazla söz varlığı evcil hayvanlarla ilgilidir. Bu durum insanların daha yakın ilişkide olduğu hayvanlarla ilgili adlandırmalara verdiği önemi gösterir.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan adlandırmalarıyla ilgili tespit edilen 245 adetlik söz varlığına Türkçenin ses özellikler açısından bakıldığı zaman Türkçenin ses özelliklerine uymayan pek çok kelime tespit edilmiştir: *ağlavi, buli, cidav, fortik, galik, gamer, gıkgılığ, guldik, gile, gınci, gurcik, girboğ, goldik, gudik, gukgi, hangel, helhelu, humi, huşki, kohle, kolik, kori, korit, kurik, ligomoş, moziga, mozik, pısdan, toli, yanıza, yuntı*. Kelime grubu da tespit edilmiştir: *guggi guşi, kuri kuri, pilla böcük*. Buna ek olarak Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında Türkçenin ses özelliklerine uyan çok sayıda hayvan adlandırması mevcuttur: *balak, böğelek, gedek, külür, şişek* vb.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında hayvan adlandırmaları hem basit: “*en, balak, cendek, derne, en, malak, medek* vb.” hem türemiş: “*aynalı, buzakluk, çembelcik, gökçemen, guzlağçı, müsürlük, pinlik* vb.” hem de birleşik: “*alaca garga, ayı gömü, bozoğlan, darı kuş, dedeburnu, göygöçemen, pilla böcük* vb.” yapılı şekildedir.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında tespit edilen 245 adetlik hayvan adlandırmasında kelime gruplarının çeşitliliği de dikkat çekmektedir. Bu hayvan adlandırmalarında sıfat tamlaması (*alaca garga, bozoğlan, darı kuş, göygöçemen, ince hayvan, kendirli tayuh*); belirtisiz isim tamlaması (*ayı gömü, dedeburnu, guggi guşi*) ve tekrar grubu (*cangıl cungul, gıdı gıdı, kuri kuri*) türündeki adlandırmaların varlığı görülmektedir.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında özellikleri üzerinde durduğumuz hayvan adlandırmalarının Türkçe Sözlük'e girmesi sözlüğü zenginleştirecek ve bu adların unutulmasını da engelleyecektir. Canlı dil olan ağızların bu manada katkılarından faydalanmak gerekir.

Transkripsiyon İşaretleri

ğ: Arka damak g ünsüzü.

h: Gırtlak ünsüzü olan h ünsüzü

KAYNAKÇA

- Abik, Deniz (2009). Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları, *Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, C 33, S 1, 1-32.
- Acar, Turgut, (1992). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Doçentlik Tezi.
- Akçam, Murat, (1999). *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları/GÜMÜŞHANE*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Amanoğlu, Ebulfez (1999). Eski Türk Onomastiği Üzerine Notlar. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 7/13: 61-67.
- Bulduk, Türker Barış (2019). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler, *Mavi Atlas*, 7(1)/2019: 52-67.
- Bulduk, Türker Barış (2019). Oyun Adlarının Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 394-443.
- Bulut, Serdar (2013). Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler, *Turkish Studies*, Volume 8/1, Winter, s.1129-1149
- Bulut, Serdar (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları:1, Yiyecek İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler, *TÜRÜK-Uluslararası Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:12, s.562-588.
- Coşar, A. Mevhibe, (2016). Gümüşhane Ağzından Derlenmiş Deyimler Üzerine, *Mavi Atlas*, 6, s.1-17.
- DS/I:** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 1. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS/II:** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 2. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS/III:** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 3. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- DS/IV:** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 4. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS/V:** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 5. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS/VI:** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 6. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. D. ve Bölük, R. (2011). Kaş (Antalya) Ağzı Özellikleri Üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 406-447.
- Erdem, M. D., Kirik, E., Üst, Sibel ve Dağdelen, G. (2009). Türkoğlu Ağzı (Kahramanmaraş Ağızları-1). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8, 2522-2565.
- Ergene, Oğuz (2014). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Hayvan Adlandırmalarına İlişkin Belirleyiciler, *Turkish Studies*, Volume 9/12, Fall, p.179-213.
- GHK-5:** Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü-5*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- GHK-6:** Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü-6*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- GİVYADSK:** Bulut, Serdar (2018). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar, *Karam-Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/57, Bahar, s. 171-190.
- GİYAS:** Bulut, Serdar (2018). *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- GKAYA:** San, Sabri Özcan (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göçer, Özcan, (1972). *Gümüşhane Ağzı*, Ankara: A.Ü. DTCF Türk Dili Mezuniyet Tezi.
- Gül, Meltem (2013). Dîvânü Lugâti’t Türk’teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. *İdil Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 15, s.1-24.
- Gülensoy, T. ve Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karakuş, İdris (1997). Türkçe Ad Bilimde Hayvan Adları, *Erdem*, 9(27): 1143-1152.
- Özyetgin, Melek (2001). Türk Ad Bilimine Malzemeler: Kitâbu’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk’te Kişi Adları, *Bilig*, Sayı:19, Güz, s.21-31.
- Rıza Nur (1981). (Haz: E. Kılıç). *Türk Tarihi*, C. 12, İstanbul: Toker Yayınları.
- Roux, Jean Paul (2005). Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Serbest, Kamile (2019). Divânü Lugâti’t-Türk ve Uygur Türklerinde Çocuk Oyunları, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2019/13, s. 101-114.
- Tekin, F. ve Cantürk, S. (2019). Giresun Yöresi Söz Varlığında Bitki Adları ve Bitki Kavram Alanı, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl:5, Sayı:11, Güz, s.25-52

-
- Telli, B. ve Bulduk, T. B. (2019). Adıyaman İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar: Fiil, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl:5, Sayı:10, Bahar, s.98-115.
- Telli, Burak (2017). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, Bahar, s.133-149.
- Tokyürek, Hacer (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları, *TÜBAR*, Sayı: XXXIII, Bahar, s.221-281.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, Eren (2015). *Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağzı*, (Danışman: Doç. Dr. Serdar Yavuz), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Vural, Feyzan Göher (2011). *İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültür ve Müzik, Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yavuz, S. ve Telli, B. (2013). İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3, 376-402.